

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Злочинність неповнолітніх і молоді в усьому світі є однією з найактуальніших соціальних проблем. Її ріст характерний перш за все для розвинутих капіталістичних країн, основними причинами якої є безробіття серед молоді, невпевненість у майбутньому, незадоволеність сучасними способами управління суспільством.

Своєрідно оцінюють причини сьогоденної хвилі злочинності підлітків зарубіжні фахівці. Вони вважають, що остання обумовлена добробутом і його наслідками – стресами, пов'язаними з навчанням, недоліками виховання в сім'ї, серйозними порушеннями її традиційних цінностей, проявами індивідуалізму.

Стан підліткової злочинності в Україні ще раз засвідчує, що ця проблема є нагальною від соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Глибокі соціальні зміни, які тривають у нашому суспільстві за останні півтора десятка років, кризовий стан економіки, культури, освіти катастрофічно погіршують рівень життя дітей малозабезпечених верст населення. У результаті зростає злочинність серед підлітків та молоді, зростає кількість безпритульних дітей, стають соціальною проблемою дитячий алкоголізм, наркоманія, проституція, психічні та фізичні вади.

Аналіз статистичних даних зростання підліткової злочинності в роки найбільш інтенсивного руйнування суспільних цінностей показав її безсумнівну залежність від стану ціннісно-нормативної системи суспільства. Цією проблемою займалися педагоги, психологи, юристи І. Козубовська, Г. Міньковський, В. Оржеховська, В. Синьов, М. Фіцула, але залишається недослідженою проблема соціально-педагогічної реабілітації цієї категорії підлітків.

Тому перед нами стоїть **мета** визначити соціально-педагогічні чинники делінквентності поведінки підлітків, розглянути основні напрямки їх соціально-правового захисту в соціальних інституціях.

Основне завдання дослідження – висвітлити соціально-педагогічні чинники протиправних дій підлітків та механізми нормативної регуляції їх поведінки у соціальному середовищі.

Правопорушення, відхилення в моральному розвитку і поведінці підлітків виникають не випадково, а за умови збігу цілої низки чинників асоціального характеру, котрими займається наука девіантологія.

Девіантологія (від лат. *deviatio* – відхилення та *logos* – поняття, навчання) – наука про відхилення в морально-етичній поведінці і розвитку особистості.

Девіантна поведінка – це відхилення від загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки, обумовлена соціальними, сімейними, шкільними умовами та обставинами розвитку і виховання, особистісними якостями та сферою спілкування; поведінка з відхиленнями від прийнятих у суспільстві правових або моральних норм.

Девіант – особистість з відхиленнями в моральному розвитку та поведінці.

У психолого-педагогічній, соціологічній, юридичній літературі до теперішнього часу існує ціла низка понять, яка визначає це явище: педагогічна занедбаність, важковиховуваність, правопорушення, делінквентність, девіантність, аддиктивність, діти групи ризику, відхилення в поведінці і т. п. Усе це говорить про складність і неоднозначність цього явища.

У роботі ми оперуємо поняттями “девіантна поведінка”, “відхилення від норм і правил поведінки” як однопорядковими. Для цих понять необхідно засвоїти, що таке “норма” в поведінці і розвитку та відхилення від неї. У філософській, суспільно-науковій, академічній літературі під нормою розуміється якась загальна вимога, правило і реально існуючий тип масової свідомості, те, що вже об'єктивно склалося і давно існує, функціонує в дійсності.

Отже, явища чи процеси в суспільстві, ставши нормою, насамперед, характеризуються достатньо високою частотою ймовірності, загальності і практичною реалізацією в об'єктивній дійсності. Соціально-етична норма, у широкому розумінні цього слова, містить у собі сталі та загальноприйняті норми і правила поведінки в суспільстві, реакції на них особистості та індивідуальну поведінку. Тому під нормальною поведінкою слід розуміти таку, що співпадає з моральними, юридичними, соціальними вимогами суспільства і є загальноприйнятою. Відхилення в поведінці, девіація може бути викликана діями не тільки соціально-педагогічних чинників, а й аномаліями в психофізичному розвитку.

У якості основних ознак і критеріїв девіації ми виокремлюємо наступні:

– сімейне неблагополуччя (негативна моральна атмосфера, мікроклімат сім'ї, деформовані внутрішньосімейні взаємини, що пагубно впливають на формування і розвиток дитини);

– недоліки в роботі школи, що спричиняють відхилення в поведінці (недостатня професійна підготовка учительських кадрів до роботи з цією категорією школярів, розрізненість виховних профілактичних зусиль школи, сім'ї, державних, правоохоронних органів, громадськості, соціальних служб з профілактики відхилень поведінки учнів);

– особистісні компоненти девіанта (відсутність позитивних та наявність негативних соціальних стереотипів, нерозвиненість духовних інтересів та запитів, тяга до правопорушень, негативне відношення до позитивних виховних впливів, відставання від однолітків у анатомо-фізіологічному і психічному розвитку, ослаблення здоров'я, підвищена стомлюваність, нервозність, нерозвиненість інтересів, відставання в розвитку пам'яті, мислення, уяви, моральних почуттів);

– дискомфортність спілкування (порушення в сфері спілкування, брутальність у звертанні з однолітками, учителями, дорослими, дефіцит позитивного спілкування, конфліктність, нелагідність у класному колективі, агресивність, тяга до спілкування в неформальних об'єднаннях).

Таким чином, визначення понять “девіантологія“, “відхилення в поведінці“, “девіантна поведінка“, їхніх основних ознак і критеріїв сприяє більш чіткому розмежуванню, диференціації і конкретизації науково-понятійного апарату нашого дослідження.

Одним з основних аспектів розуміння сутності і змісту девіантної поведінки є питання про співвідношення природного, біологічного (уродженого) і соціального (придбаного) у розвитку людини і його поведінки. Популярні на початку, а потім і в середині ХХ століття біосоціальні концепції пояснюють поведінку окремих людей і соціальних спільнот різними біологічними чинниками: фізичними рисами (Ч. Ломброзо), будовою тіла (У. Х. Шелдон), аномаліями статевих хромосомів (Ч. Прайс).

Основою сучасного психологічного походу до вивчення і розуміння девіантної поведінки є психоаналітична теорія З. Фрейда, яка припускає, що інстинктивні потяги, біологічно обумовлені людською природою, і корінні мотиваційні конфлікти, що виникають з них, у сутності особистості є першопричиною людських стосунків і дій.

Останнім часом більшість соціологічних теорій пояснюють поширення форм девіантної поведінки інтеграцією у суспільстві. Важливою властивістю інтегральності є суспільна аномія. Різні соціологічні теорії розглядають аномію з різних точок зору. Е. Дюркгейм розглядав аномію як стан відсутності цінностей у проміжку між недійсною старою і несформованою безорганічною новою структурою норм і цінностей. Р. Мертон вважає цю ситуацію в суспільстві як розбіжність суспільних вимог, культурно прийнятих життєвих цілей з наявним у розпорядку прийнятими засобами. О. Макивер бачив у цьому ослаблення соціальних і емоційних контактів, Р. Дарендорф – ослаблення суспільних нахилів, Ю. Хабермас – протиріччя між інтеграцією режиму і культурною інтеграцією.

Аномія, таким чином, підсилюється в період реорганізації суспільства як зі швидкими прогресивними процесами, так із суспільними регресіями. Нерівномірна соціалізація нової системи цінностей для особистості може означати невизначеність і непередбачуваність макросередовища, більше того, очікуваної суспільної поведінки, почуттєвої прихильності

членів мікросередовища. У нашій країні після зміни режиму викликає тривогу система соціальних розходжень. Засвоєна раніше ідея рівності викликає в значній частині населення нетерпимість і підозрілість стосовно власності, підприємництва, накопичення. На жаль, нерівність набуває значних розмірів, що заважає проявові солідарності і почуття справедливості та призводить до порушення норм, девіантного поведіння, аномії [3].

Значна частина населення переконана в нечесності і **незаконності** одержуваних доходів і росту майнового добробуту "еліти" сучасного українського суспільства. У таких умовах девіантне поведіння є одним з найбільш ефективних способів досягнення матеріального і соціального благополуччя.

Ці обставини обумовили процес криміналізації громадського життя України. Зміст процесу криміналізації в умовах аномії виражається насамперед у делінквентній поведінці, що набуває масового характеру, а також у формуванні ціннісних орієнтацій і соціальних установок, що припускають порушення як правових, так і моральних норм.

Широкомасштабне розповсюдження злочинності й інших видів девіантної поведінки свідчать про значні деформації об'єктивних умов життєдіяльності і масової свідомості людей.

Криза суспільства позначається і на системі утворення, виховання і навчання підростаючого покоління. Погіршуються умови життя і виховання дітей у рідній хаті, росте число знедолених, неблагополучних родин. Неуважність батьків, їхня жорстокість штовхає дітей, підлітків до втечі з дому, жебрацтва, правопорушень. У школі, як у дзеркалі, відбиваються усі соціально-економічні проблеми суспільства [4].

Особливу занепокоєність викликає та обставина, що злочинність молоді, її ряди поповнюють неповнолітні, школярі, учнівська молодь. Ми розуміємо, що попередження правопорушень неповнолітніх може дати позитивні результати тільки за умови корінного оздоровлення суспільства (економічного, соціального, духовного, гарантуючого захист прав та інтересів дітей і підлітків). Причому необхідна така зміна системи виховання, що забезпечила б оптимальні умови для саморозвитку особистості, орієнтованої на загальнолюдські цінності.

Ми зупинимося на таких блоках розглянутої проблеми: теоретико-концептуальному і змістовно-процесуальному. Отже, в основу нашої концепції покладена ідея інтеріоризації, тобто новоутворення у внутрішніх структурах людської психіки відбуваються завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності, у формах внутрішньої діяльності особистості відтворюються зовнішні зразки взаємин з іншими людьми в умовах соціального оточення (В. Мясищев). Правопорушення неповнолітніх, як система відносин, розглядаються у взаємозв'язках і взаємозалежності від порушень соціальної ситуації розвитку (Л. Виготський) школяра з урахуванням їх аналізу через взаємодію зовнішніх і внутрішніх умов виховання стосовно суб'єкта, що породжують правопорушення. Їхня причинно-наслідкова залежність визначає комплексний підхід до профілактики правопорушень неповнолітніх з урахуванням інтеграції виховно-профілактичних зусиль школи, родини, державних та правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, дошкільних і позашкільних закладів, соціально-благодійних і релігійних структур.

Базуючись на цих підходах, можна виділити такі теоретико-концептуальні аспекти:

- структурні: особистість, родина, школяр, соціум, спілкування, НМО;
- процесуальні: виявлення, вивчення, діагностика, профілактика, соціалізація, реабілітація.

Ці аспекти реалізуються в другому блоці, котрий несе в собі основне значущє навантаження концепції і комплексної перспективної програми профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. У центрі її уваги особистість неповнолітнього, вивчення якого базується на особистісно орієнтованій моделі утворення, на педоцентристському підході. Ми розробили діагностичну методіку, інструментарій моральної вихованості (невихованості) особистості неповнолітнього. Ця технологія є критеріями і їхніми ознаками, рівнями

вихованості (дуже високий, високий, середній, низький, дуже низький і негативний = 6 рівнів), системою оцінок (6-ти бальна) і шкалами балів (мінімальна і максимальна).

Особистість неповнолітнього вивчалася за допомогою комплексу психолого-педагогічних методів, а саме тестів, опитувальників, методик таких вчених як К. Леонгард, А. Лічко, Л. Люшер.

Слід також додати, що людська особистість – це біосоціальна система. Донедавна вітчизняні дослідники стверджували, що злочинність – це наслідок впливу соціальних чинників. Домінувала думка: злочинцями не народжуються – ними стають.

Насьогодні зарубіжними і вітчизняними вченими доведено, що людина – біосоціальна, найбільш досконала система живого організму, а у виникненні девіації важливу роль грає спадковість, біологічний фонд особистості. Дослідники Центру молекулярної генетики у США розшифрували геном людини: відкриті ген короткозорості, облисіння, ген неохиріння – “гарної фігури”, гени життєрадісності, сексуальної орієнтації, ген психічного здоров’я людини, ген допитливості та ген ризику. Генну схильність до ризику “носять у собі” девіанти і делінквенти. Існують і гени агресивного поведіння, тобто гени злочинності.

Генна інженерія, її представники інтенсивно проводять експерименти з геномом тварин, близьких до людини. Проводиться клонування, виникають тваринні клони. Відбувається штучне втручання людини в геном живої істоти. Однак тут треба бути дуже обережними, тому що той самий ген може виконувати низку функцій.

Неважко уявити собі, що трапиться, якщо генна інженерія почне робити свої експерименти з людиною, виокремлюючи з її організму заздалегідь заплановані гени. У нашому випадку – це гени ризику, агресії, злочинності.

Наступний чинник – родина. Не можна не погодитися з думкою А. Макаренка, який підкреслював, що основи моральності дитини закладаються на 90% у родині до 5-літнього віку. Необхідно вивчити мікроклімат родини, її психологічну атмосферу. Внутрісімейні стосунки (ВС): 1) Б – Б (між батьками); 2) Д – Д (між дітьми); 3) Б – Д (між батьками та дітьми). Ці відносини можуть бути гарні, щирі, байдужі, погані, конфліктні.

Аналіз цих взаємин дозволив виділити такі типи родин:

- благополучні родини;
- формально благополучні;
- неблагополучні родини з домінуючими деформованими взаєминами між батьками;
- неблагополучні родини з домінуючими деформованими взаєминами між батьками та дітьми.

Не вдаючись у докладний аналіз типів родин, можна зробити висновок: виховно-профілактичну роботу з родинами необхідно починати з урахуванням типу їхніх взаємин.

Третій чинник – школа. У школі для профілактики девіантної поведінки створюються психолого-педагогічні консиліуми, наркопости, ведеться робота з неблагополучними і формально благополучними родинами, підключаються до цієї роботи валеологічна і правова служби.

Соціалізація особистості правопорушника спрямована на реадaptaцію і ресоціалізацію – локалізацію, блокування, руйнування асоціальних динамічних стереотипів і створення на їхньому місці соціально цінних стереотипів. Створюються діагностико-профілактичні центри, що координують виховні зусилля школи, родини, соціальних служб, охорони здоров’я, правоохоронних органів, громадськості.

Рання профілактика девіантної поведінки – перспективний напрямок превентивної педагогіки. У полі зору ранньої профілактики повинні бути дошкільники, молодші школярі, підлітки, які знаходяться на початкових стадіях занедбаності, дезадаптації (латентний стан девіації, потенційно важкі).

Нам необхідна ювенальна юстиція – дитяча галузь кримінально-правової системи. Правопорушення неповнолітніх повинен розглядати спеціалізований дитячий суд. Такі суди вже більше десяти років існують у країнах Західної Європи. У Франції, наприклад, такі суди

присуджують за скоєне не більш як 2% притягнутих (у нас – 25%). Терміни ув'язнення в них рахуються місяцями, частіше тижнями, а в нас – роками.

Аналіз закономірностей вікового психічного розвитку дітей дозволив зробити висновок про те, що найважливішою внутрішньою причиною їх девіантної поведінки, є незадоволення провідних вікових потреб, стосовно яких зовнішні умови виступають як обставини або чинники, що обумовлюють і породжують внутрішню, безпосередньо деформуючу свідомість поведінки індивіда. Таким чином, щоб діти нормально розвивалися, необхідно створювати умови для задоволення їх провідних вікових потреб. А починати треба з самого раннього дитинства. Підлітки-девіанти – це вже результат неправильного виховання. А перевиховувати завжди сутужніше і дорожче.

Наші наукові пошуки не вичерпують означеної проблеми, тому наступними доробками будуть питання визначення соціально-правових позицій індивідуального впливу на підлітків; пошуки нових парадигм соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій та кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 376 с.
2. Бабкин Н.И. Социальная педагогика: Методические рекомендации. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 125 с.
3. Козубовська І.В., Товканець Г.Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування. – Ужгород, УжДУ, 1998. – 193 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навчально-методичний посібник. – К., 1996. – 352 с.
5. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб.: ПитерКОМ, 1999. – 416 с.

УДК 371.03

О. В. Артюхова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ В УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Процеси, що відбуваються в культурній, науковій, економічній, політичній сферах українського суспільства так чи інакше позначаються на свідомості її громадян, зумовлюють потреби у вдосконаленні професійних вмінь, особистих якостей, здатності адаптуватися до змін тощо. Усе це спонукає до перегляду можливостей і особливостей тих чинників, які відіграють певну роль у становленні особистості.

Серед основних і найбагатших джерел впливу на людину важливе місце, як визначає наукова громадськість, належить мистецтву. Зокрема, Н. Миропольська розглядає цей засіб впливу на особистість, як необхідний, багатоаспектний і ефективний: “До мистецтва, ознаками якого є досвід, мудрість і натхнення, у пошуках істини й сенсу життя людина не може не звертатися. У процесі сприймання, усвідомлення та осмислення трагічного і комічного, прекрасного і потворного, піднесеного і низького виховується і розвивається особистість. Саме мистецтво покликане задовольняти одну з найвищих потреб людини – художню, яка інтегрує інтелектуальні, емоційні та моральні потреби” [1].

У давнину, коли почали з'являтися окремі художні зображення, невігядливі мелодійні спроби, прості візерунки на речах побуту, які пізніше стали основою для виникнення низки жанрів людської творчості, об'єднаних під назвою “мистецтво”, людина не замислювалась над тим, які важливі завдання воно буде вирішувати. Зараз науковці, культурологи, мистецтвознавці, розглядаючи мистецтво як культурне, історичне, соціальне